

ALGIRDAS MOŠINSKIS IR JURGIS GETNERIS TARPUKARIO LIETUVOS PAVELDOSAUGOS KONTEKSTE

Robertas Motuzas

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: motuzas.r@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje, atitolstant nuo įprastinės tarpukario paveldosaugos vertinimo perspektyvos, kai paveldosaugos problematika nagrinėjama per oficialiųjų institucijų (Valstybės archeologijos komisijos, Senovės paminklų apsaugos referentūros, Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus) prizmę, atskleidžiamas individualus intelektualų, aktualizuojančių paveldo apsaugos klausimus, indėlis. Iš gausaus tarpukario paveldosaugos entuziastų būrio savo konceptualumu ir novatoriškumu išsiskiria architektai Algirdas Mošinskis ir Jurgis Getneris. Straipsnio tikslas – atskleisti A. Mošinskio ir J. Getnerio paveldosauginės nuostatos tarpukario Lietuvos paveldosaugos kontekste. Straipsnyje analizuojami teoriniai paveldo apsaugos diskurso pokyčiai XX a. ketvirto dešimtmečio Lietuvoje, konceptualizuojami A. Mošinskio ir J. Getnerio paveldo apsaugos suvokimo bruožai.

Reikšminiai žodžiai: kultūros paveldo apsauga, architektūros paveldas, miestovaizdis, kraštovaizdis, A. Mošinskis, J. Getneris.

Keywords: protection of cultural heritage, architectural heritage, townscape, landscape, A. Mosinkis, J. Getneris.

Įvadas

1918 m. vasario 16 d. atkurtoje nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje sąlyginai anksti buvo atkreiptas dėmesys į paveldo išsaugojimo problematiką ir tuo tikslu jau 1919 m. Švietimo ministerija įsteigė paveldo apsaugos instituciją – Valstybės archeologijos komisiją (toliau – VAK). Tačiau, nors intencijos buvo geros, kultūros sritis valdžios politikoje nebuvo prioriteti-
nė, o po 1926 m. daugiausia atitiko politinės krypties poreikius, tapo selektyvi¹. Ne-

sant palankių kultūrinių sąlygų, o valstybei sprendžiant esmines kultūrinio vystymosi bei paveldo suvokimo problemas (archajiškoji kultūra prieš moderniąją, *savas* paveldas prieš *svetimą* ir t. t.), tarpukario Lietuvoje susiformavo ryškus paveldosauginės minties atsilikimas – kultūros paveldas, ypač architektūros, sunkiai skverbėsi į kuriamą tautinį tapatumą. Tai pabrėžia ir Lietuvos kultūros istorikai, konstatuodami, kad visą Pirmosios Lietuvos Respublikos egzistavimo laikotarpį nesugebėta sukurti paveldo vertybių administravimo, valdymo ir finansavimo sistemos, o paveldo apsaugai reglamentuoti nepriimtas

¹ D. Mačiulis, 2005, p. 4.

išsamus ir valstybės kultūros politiką atitinkantis įstatymas².

Nesant aiškios ir racionalios Lietuvos vyriausybės pozicijos kultūros paveldo apsaugos srityje, paveldo apsaugos klausimai tapo svarbia tuometinio kultūrinio elito diskusijų dalimi. Vienaip ar kitaip kultūros paveldo problematiką gvildeno dailininkas Mstislavas Dobužinskis, generolas Vladas Nagevičius, bibliografas ir archeologas Eduardas Volteris, menotyrininkas Paulius Galaunė, istorikas Zenonas Ivinskis ir kt. Iš šio intelektualų būrio darbų išsiskiria architektų Algirdo Mošinskio ir Jurgio Getnerio indėlis. Architektai, palyginti su kitais to meto elito atstovais, pasižymėjo tiek novatoriška teorine kultūros paveldo traktuote, tiek plačiais praktiniais paveldotvarkos darbais, įvertintais kaip atitinkančiais to meto užsienio valstybių paveldotvarkos metodiką³.

Nepaisant išskirtinio architektų indėlio, jų veikla paveldosaugos tyrinėtojų liko plačiau neanalizuota ir neįvertinta. Galima pažymėti, kad tarpukario paveldosaugos problematika nagrinėta daugiausia iš oficialiųjų institucijų (Valstybės archeologijos komisijos, Senovės paminklų apsaugos referentūros, Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus) perspektyvos, tačiau dažnu atveju liko neatskleistas intelektualų, aktualizavusių paveldo klausimus, indėlis⁴.

Straipsnio tikslas – atskleisti A. Mošinskio ir J. Getnerio paveldosauginės nuostatos tarpukario Lietuvos paveldosaugos kontekste. Įgyvendinant tikslą bus identifikuojami teoriniai paveldo diskurso pokyčiai XX a. ketvirtame dešimtmetyje,

jų kryptys ir rekonstruotos A. Mošinskio ir J. Getnerio biografijos. Atsižvelgiant į ribotą straipsnio apimtį, architektų atlikti paveldotvarkos darbai nebus aptariami.

Nors A. Mošinskis ir J. Getneris XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje itin aktyviai diskutavo apie kultūros paveldo apsaugos problemas, o praktikoje pradėjo vienus pirmųjų kompleksinių paveldotvarkos darbų, jų indėlis į Lietuvos paveldosauginės minties raidą liko menkai pastebėtas ir nebuvo aktualizuotas iki šių dienų. Nagrinėdama tarpukario paveldosaugos ypatybes, pavienes A. Mošinskio mintis fiksavo kultūros istorikė R. Čepaitienė⁵. A. Mošinskio ir J. Getnerio pavardės siejamos ir su pirmuoju lietuvišku pilių rekonstravimo laikotarpiu. J. R. Glemža ir S. Kulevičius teigia, kad architektai pilių rekonstravimo darbuose orientavosi į naujusias paveldo rekonstrukcijos tendencijas ir buvo susipažinę su moderniausiais to meto paveldotvarkos principais⁶. Ši tiksliai, tačiau plačiau neplėtojama įžvalga skatina nuodugniau apsvarstyti šių architektų indėlį to meto Lietuvos paveldosauginiame kontekste. Juo labiau kad architektų biografijos menkai žinomos. Trumpa biografinė informacija apie A. Mošinskį pateikiama V. Kneižio parengtame nekrologe žurnale „Statyba ir architektūra“⁷ bei A. Idikos nekrologe leidinyje „Technikos žodis“⁸. J. Getnerio biografinė informacija istoriografijoje visiškai nebuvo analizuota.

Straipsnio tema atskleidžiama daugiausia remiantis dviem šaltinių grupėmis: 1) archyvine medžiaga ir 2) periodine spauda. Lietuvos centrinio valstybės archyvo

² R. Čepaitienė, 2005; J. Butkevičienė, 2014.

³ J. R. Glemža, 2002, p. 25; S. Kulevičius, 2013, p. 190.

⁴ N. Keršytė, 1996; E. Riaubienė, 2000.

⁵ R. Čepaitienė, 2005.

⁶ S. Kulevičius, 2013.

⁷ V. Kneižys, 1991, p. 14–15.

⁸ A. Idika, 1991, p. 31–32.

(LCVA) fonduose 391, R-1317, R-1553, R-616 ir R-839 aptikti A. Mošinskio ir J. Getnerio biografiniai duomenys leido rekonstruoti jų biografijas ir profesinės veiklos etapus. Visgi svarbiausia šaltinių grupė – periodinė spauda. Apžvelgus gausią to meto spaudą, išsiskiria du leidiniai – „Naujoji Romuva“ bei „Technika ir ūkis“. Šiuose leidiniuose fiksuojamos plačiausios paveldosauginės diskusijos bei aptinkama didžioji dauguma 1937–1940 m. išspausdintų J. Getnerio ir A. Mošinskio straipsnių, skirtų paveldo apsaugos probleminiams klausimams.

Įvertinant A. Mošinskio ir J. Getnerio indėlį tarpukario paveldosaugos kontekste taikyti skirtingi tyrimo metodai. Gretinant A. Mošinskio ir J. Getnerio paveldosauginės nuostatos su to meto Lietuvos ir užsienio paveldosaugos suvokimo apraiškomis, pasitelktas lyginamasis metodas. Įgyvendinant straipsnyje išsikelą tikslą svarbiausiu metodu tapo analizės metodas, leidžiantis iš tam tikrų architektų nuomonių ir pastebėjimų kurti bendrą jų paveldosaugos suvokimo modelį. Straipsnyje neapsieita be biografinio metodo taikymo rekonstruojant architektų A. Mošinskio ir J. Getnerio biografijų bruožus, aplinkybes ir sąlygas, kuriomis formavosi jų asmenybės.

Paveldo sampratos pokyčiai Lietuvoje XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje

Lietuvos akademinėje literatūroje visuotinai sutariama, kad 1918–1940 m. Lietuvoje, palyginti su Vakarų Europoje įsivyravusiomis nuostatomis, buvo ryškus paveldosauginės minties atsilikimas. Lietuvos mokslininkų (R. Čepaitienės⁹, J. Butkevi-

čienės¹⁰, J. R. Glemžos¹¹, E. Riaubienės¹², E. Bakonio¹³, D. Mačiulio¹⁴ ir kt.) darbuose nurodoma, kad tai lėmė nesukurta paveldo vertybių administravimo, valdymo ir finansavimo sistema ir visą valstybės egzistavimo laikotarpį nepriimtas išsamus kultūros paveldo apsaugą reglamentuojantis įstatymas.

Tiesa, ši aksioma interpretuojama nevienodai. Akademinėje erdvėje ryškiausiai įsitvirtinusios dvi interpretacijos. Viena jų 1918–1940 m. Lietuvoje vyravusį paveldosauginės minties atsilikimą aiškina valstybės negebėjimu institucionalizuoti ir juridinėmis bei finansinėmis galiomis aprūpinti kultūros paveldo apsaugos procesą. Tik valstybė ir jos valdančiosios struktūros savo juridinėmis ir finansinėmis galimybėmis buvo atsakingos už valstybės kultūrinės politikos, į kurią įėjo ir kultūros vertybių apsauga ir jų išsaugojimas ateities kartoms, kūrimą ir įgyvendinimą¹⁵. Valstybės nesuinteresuotumas ir nepasiryžimas sukurti aiškią paveldo apsaugos sistemą lėmė ir kad nebuvo išnaudoti to meto intelektualinis potencialas ir ištekliai.

Kita interpretacija linkusi pabrėžti politinio režimo, ypač po 1926 m. valdžios pokyčių Lietuvoje, orientavimąsi į tautiškumo pradų įtvirtinimą, nulėmusį tautiškumo paieškas etnokultūriniame palikime. Beatodairiškas atsigrėžimas į etnokultūrinį palikimą nereikalavo į istoriją žvelgti kaip į nuoseklų procesą ir sudarė sąlygas selektyviam valdžios požiūriui į kultūros paveldą, atsisakant sudėtingų aksiologinių apsisprendimų¹⁶. Taip plečiantis etnokul-

¹⁰ J. Butkevičienė, 2014.

¹¹ J. R. Glemža, 2002.

¹² E. Riaubienė, 2002, p. 2–19.

¹³ E. Bakonis, 1994, p. 18–33.

¹⁴ D. Mačiulis, 2005.

¹⁵ R. Čepaitienė, 2005, p. 125.

¹⁶ D. Mačiulis, 2005, p. 133.

⁹ R. Čepaitienė, 2005.

tūriniam sąjūdžiui, Lietuvos valdančiosios institucijos nesugebėjo tiksliai identifikuoti, ką reikia laikyti paveldu, kokios vertybės turi atsispindėti jame. Etnokultūrinis palikimas tapo nekvestionuojama savastimi ir vertybe.

Iš tiesų, galima pritari tiems vienai, tiek kitai pozicijai, tačiau 1918–1940 m. laikotarpiu galima pastebėti ir ne taip vienareikšmiškai vertintinų reiškinių. Štai XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje subrendusi nauja karta, dažnu atveju įgijusi patirties Vakarų Europoje, atsižvelgdama į aštrėjančias paveldo apsaugos problemas, nykstančius ryškiausias senuosius objektus, ima vis plačiau kvestionuoti nusistovėjusią padėtį paveldo apsaugos srityje. Atsiribodamas nuo konjunktūrinio paveldo apsaugos neapibrėžtumo, 1938 m. Mstislavas Dobužinskis, apibendrinamas pastaraisiais metais spaudoje vykstančius paveldo apsaugos apmąstymus, išdėstė „istorinio bešališkumo dėsnį“ – saugoti „visą, kas per amžius sukurta Lietuvoje ir turi tikros meninės vertės bei yra būdinga savo laikui, turi būti saugojama, neatsižvelgiant į tai, kuriam stiliui priklauso kalbiamieji paminklai, arba kieno rankų jie pastatyti“¹⁷. Tai leido į paveldą pažvelgti daug platesniu žvilgsniu, atsiribojant tiek nuo romantinių XIX a. relikvų, tiek nuo tuo metu Lietuvoje autoritarinio režimo palai-komo etnokultūrinio paveldo.

Šis bandymas apibendrinti vyravusius paveldo suvokimo pokyčius atėjo jau iš ankstesnių intelektualų bandymų kvestionuoti paveldo suvokimą. Didžiausiame šalies dienraštyje „Lietuvos aidas“ A. Mošinskis rašė, kad „organiškai, per šimtmečius išaugęs istoriškas miesto vaizdas yra

tokia pat kultūros vertybė, kaip ir atskiras meno paminklas“¹⁸. Jam antrino ir architektas Jurgis Getneris teigdamas, kad „praities miesto planas yra kultūros turtas, kuris neturėtų būti neapgalvotai naikinamas. Saugotini ne tik istoriškai architektūriniai paminklai, bet ir miestelio architektūra“¹⁹. Šioje pozicijoje galime išvelgti tiek teigiamų, tiek neigiamų aspektų. Visų pirma, galima manyti, kad „istorinio bešališkumo dėsnis“ buvo akstinas, paskatinęs visuomenę susidomėti paveldo klausimais ir atvėręs galimybę priimti ir paveldą, tuo metu laikytą *svetimu* (pavyzdžiui, dvarų palikimą, architektūrą, aplinką), tačiau pirminėje studijoje, nekonkretinant, kokie kriterijai turi nulemti, ką tiksliai turime laikyti paveldu, kokia verčių ir kriterijų visuma jam turėtų būti priskirta, tai neišsprendė esminių verčių ir kriterijų problemų.

Nepaisant to, „istorinio bešališkumo dėsnis“ tapo viena iš pozityvių paveldo suvokimo tendencijų XX a. ketvirto dešimtmečio Lietuvoje. „Naujosios Romuvos“ posėdžio diskusijoje A. Mošinskis teigė: „Mums nereikia žiūrėti, kuriam stiliui priklauso mūsų krašte esantieji paminklai, kieno rankomis jie pastatyti, mes turim atsižvelgti į tai, kad visa tai yra sukurta Lietuvoj ir kad jie yra charakteringi kuriam nors mūsų laikotarpiui.“²⁰ Tiesa, nors ir skaitinta saugoti viską, kas turi istorinę reikšmę, aiškiai suvokta, kad kultūros paveldo apsauga turi būti reglamentuota atskirais įstatymais. A. Mošinskio nuomone, vien architektūros paveldo apsauga turėjo būti

¹⁸ A. Mošinskis, „Mūrinė Lietuva ir mūsų miestų tvarkymas“, in: *Lietuvos aidas*, 1938, Nr. 61, p. 4.

¹⁹ J. Getneris, „Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 8, p. 177.

²⁰ „Naujosios Romuvos klubo posėdis tema – kultūros politika“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 1, p. 1–8.

¹⁷ M. Dobužinskis, „Apie senovės paminklų globojimą“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 9, p. 220.

reglamentuojama priimant kelis įstatymus: bendrąjį statybų, apgyvendintų vietovių ir miesto tvarkymo, landšafto ir gamtos grožio apsaugos ir senovės architektūros paminklų apsaugos²¹. Iš tiesų, architektūros paveldo saugojimo problematikos suaktualinimas žymi naują kokybinę paveldo suvokimo tendenciją. Minėti architektai A. Mošinskis ir J. Getneris, suaktualindami architektūros paveldo apsaugą, įtraukdami urbanistinio paveldo ar tvarios raidos elementus, žengė rimtą žingsnį tolstant nuo iš carinės Rusijos perimtų paveldosauginių relikvų ir žengiant link racionalių ir modernių paveldo apsaugos tendencijų.

Vakarietiškomis idėjomis persismelkę intelektualai, ypač A. Mošinskis, stebėjosi, kodėl net labai didelės meninės vertės architektūros paminklai yra nesaugomi ir net nesulaukia architektūros ir meno tyrėjų dėmesio, tiesa, čia pat pateikia ir atsakymą – „nėra senovės architektūros paminklų apsaugos įstatymo, nei tam tikros įstaigos tiems paminklams tirti ir saugoti“²². Straipsnis, skelbtas 1937 m., jau aiškiai brėžė kitą kryptį nei oficialiosios paveldo institucijos – siūlė ne tik kurti aiškią paminklų apsaugos teisinę bazę, bet ir atskiru įstatymu užtikrinti būtent architektūros paveldo apsaugą (atliepiant spartėjančius modernistinės statybos mastus – „mūrinės Lietuvos“ projektą). Iš tiesų oficialiosios institucijos būtinybę kurti juridinę paveldo bazę suprato jau seniai, tačiau 1937 m. prieš metus įkurtas Vytauto Didžiojo muziejus dar tik ieškojo būdų, kaip juridiškai tiksliai apibrėžti paveldo apsaugą ir su tuo susijusius procesus.

²¹ A. Mošinskis, „Mūrinė Lietuva ir mūsų miestų tvarkymas“, in: *Lietuvos aidas*, 1938, Nr. 61, p. 4.

²² A. Mošinskis, „Lietuvos architektūros paminklų apsauga“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923.

Pamirštieji tarpukario Lietuvos paveldosauginės minties atstovai: biografinių bruožų rekonstrukcija

Kaip minėta, akademinėje erdvėje pripažįstama, kad 1918–1940 m. Lietuvoje nesugebėta sukurti vientisos paveldo apsaugos sistemos, nesugebėta įtvirtinti aiškaus paveldo suvokimo, tačiau nuo XX a. ketvirto dešimtmečio antros pusės kultūros paveldo apsaugos erdvėje galime matyti kokybiškai naujų teorinių impulsų. Kultūrinėje spaudoje pasirodė probleminių straipsnių paveldosaugos tematika, paveldo apsaugos temos imtos plėtoti įvairiose intelektualų diskusijose, klubų veiklose²³. Šie procesai nebuvo galimi be architektų A. Mošinskio ir J. Getnerio indėlio. Šie paveldo apsaugos entuziastai, nors suvaidino tokį ryškų vaidmenį kultūrinuose to meto procesuose, buvo užmiršti, o jų indėlis neaktualizuotas iki šių dienų.

Algirdas Mošinskis – architektas, inžinierius, paveldo apsaugos entuziastas, bibliofilas – gimė 1905 m. gegužės 3 d. Vilniuje, inžinieriaus, profesoriaus Vytauto Mošinskio ir Celinos Petkevičaitės (Mošinskienės) šeimoje²⁴. Iki 1917 m. gyveno Petrapilyje (dab. Sankt Peterburgas) ir mokėsi lietuvių gimnazijoje. Nuo 1917 m. iki 1921 m. A. Mošinskis gyveno Charkove ir mokėsi rusų gimnazijoje, kur jo tėvas profesoriavo²⁵. Grįžęs į Lietuvą, mokėsi vokiečių gimnazijoje Kaune. Baigęs ją 1925 m. išvyko studijuoti į Sorbonos universitetą, ten jo stu-

²³ „Kauno miesto tvarkymas“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 47, p. 873–879; „Kultūros politika“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 1, p. 1–8.

²⁴ Algirdo Mošinskio gimimo metrikos išrašas, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 391, ap. 9, b. 274, l. 18.

²⁵ Curriculum vitae 1935 05 31, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 274, l. 19.

dijos truko iki 1928 m. Studijos Sorbonoje – tai vienas mažiau dokumentuotų A. Mošinskio gyvenimo laikotarpių. Štai kultūros istorikė R. Čepaitienė nurodo, kad A. Mošinskis Sorbonoje įgijo archeologo išsilavinimą²⁶, o Apolonija Valiuškevičiūtė teigia, kad A. Mošinskis Sorbonoje sėmėsi dailės ir architektūros istorijos žinių²⁷. Pats architektas savo *curriculum vitae* šios informacijos neatskleidžia, tačiau reikėtų likti prie nuomonės, jog vis dėlto Sorbonoje gilintasi ne į archeologijos, o į dailės ir architektūros istorijos studijas. Tai patvirtintų ir žinoma informacija, kad nuo 1928 m. A. Mošinskis aktyviai įsitraukė į prancūzų Meno mainų draugijos veiklą, kuri atvėrė galimybes aplankyti seniausius Prancūzijos miestus (Reimsą, Dižoną, Šartrą, Nantą ir t. t.) bei susipažinti su jų senąja architektūra. Studijų Prancūzijoje metu A. Mošinskis aplankė Italiją, Šveicariją, Čekoslovakiją, Vengriją, Jugoslaviją ir Daniją. Baigęs studijas Prancūzijoje, būsimasis architektas išvyko į Vokietiją²⁸. Berlynas, kuriame nuo 1928 m. pabaigos tęsė studijas A. Mošinskis, turėjo didžiulį vaidmenį tobulėjant profesinėje srityje. 1934 m. jis baigė Berlyno aukštosios technikos mokyklos Šarlotenburge (*Die Technische Hochschule Berlin-Charlottenburg*) Architektūros skyrių ir 1935 m. gavo tos aukštosios mokyklos baigimo diplomą²⁹. Baigęs studijas, iki 1939 m. A. Mošinskis dirbo Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijoje, o nuo 1939 iki 1941 m. buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus inžinierius. Be architekto praktikos (geležin-

kelių stočių ir pašto įstaigų, Andrioniškio tuberkuliozės sanatorijos projektai, Biržų ligoninės, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninių praplėtimo projektai), daugybės paveldo apsaugos problematikos straipsnių spaudoje parengimo, A. Mošinskio susidomėjimas paveldo apsauga atsiskleidė ir vienuose plačiausių paveldotvarkos darbų tuometinėje Lietuvoje – nuo 1938 m. vasaros iki 1939 m. vėlyvo rudens Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus pavidimu A. Mošinskis vykdė Panemunės-Gelgaudų pilies konservavimo darbus.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui A. Mošinskio kultūrinė, architektūrinė ir paveldosauginė veikla nebebuvo tokia ryški dėl sudėtingos padėties krašte. 1941 m., jau nacistinės okupacijos metais, A. Mošinskis ėmė dirbti Kauno taikomosios dailės instituto Architektūros katedroje. Dėstė architektūros istoriją, konstrukciją. Tiesa, nors istoriografijoje neminima, archyvinė medžiaga leidžia fiksuoti, jog karo metais architektas dirbo prie Švietimo liaudies komisariato veikusioje Kultūros paminklų apsaugos įstaigoje (KPAI). Nors nacistinės okupacijos metais Kultūros paminklų apsaugos įstaigos juridinis statusas buvo neaiškus, ši pirmosios sovietinės okupacijos metais įsteigta įstaiga ir toliau rūpinosi paveldo apsauga. Archyvinė medžiaga leidžia teigti, kad 1942 m. A. Mošinskis šioje įstaigoje ėjo architekto pareigas. Išlikę 1942 m. vasario dokumentai atskleidžia ir tolesnę architekto rūpestį Panemunės pilies tvarkymo darbais. Rašte Jurbarko miškų urėdumui nurodoma, kad kuo greičiau būtų paruoštos užsakytos malksnos ir kita medienos medžiaga pilies stogo darbams³⁰.

²⁶ R. Čepaitienė, 2005, p. 69.

²⁷ A. Valiuškevičiūtė, 1971, p. 164.

²⁸ Ten pat, p. 164.

²⁹ Aukštojo mokslo pažymėjimas, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 274, l. 3.

³⁰ Laiškas ponui Jurbarko miškų urėdumui, 1942 02 13, in: Kultūros paveldo centro archyvas (toliau – KPCA), f. 3, ap. 1, b. 192, l. 244.

1944 m., karo frontui priartėjus prie Lietuvos teritorijos, A. Mošinskis pasinaudojo galimybe ir su šeima pasitraukė į Austriją, o nuo 1947 m. gyveno Brazilijoje³¹. Šioje šalyje jis ir toliau užsiėmė architekto inžinieriaus praktika bei tęsė savo bibliofilinę veiklą. 1991 m. vasario 8 d. A. Mošinskis mirė San Paulo mieste, Brazilijoje³².

Identifikavus naujus teorinius impulsus paveldo apsaugos srityje XX a. ketvirto dešimtmečio antrojoje pusėje, greta A. Mošinskio iškykla ir antroji asmenybė – Jurgis Getneris. Šio architekto, paveldo apsaugos entuziasto gyvenimą ir veiklą gaubia dar didesnė nežinomybė. Istoriografijoje neaptinkama jokių straipsnių, skirtų supažindinti su J. Getnerio biografija, o jo veikla analizuojama ypač minimaliai, nors architekto vaidmuo tarpukario Lietuvoje – išskirtinis. Itin svarbus, nors ir plačiau nedetalizuotas, J. R. Glemžos įvertinimas, pabrėžiantis, kad J. Getnerio požiūris į paveldotvarką buvo „atitinkantis ir dabartines tvarkymo darbų kryptis“³³. Platesnę biografinę informaciją apie architektą daugiausia padeda rekonstruoti likę negausūs archyviniai duomenys.

Jurgis Getneris gimė 1906 m. rugsėjo 9 d. Kaune, Jono ir Antonijos Getnerių šeimoje. Pagal religiją buvo evangelikas liuteronas. Prasidėjęs Pirmajam pasauliniam karui su šeima pasitraukė į Rusijos gilumą. Šeima dažnai keitė gyvenamąją vietą, todėl J. Getneriui teko mokytis septynių skirtingų Rusijos gyvenviečių mokyklose³⁴. 1920 m. nepriklausomos Lietuvos valsty-

bės politinei padėčiai įgavus realesnę pagrindą, J. Getneris grįžo į Kauną. 1921 m. pradėjo mokslus Kauno vokiečių gimnazijoje (Vokiečių aukštesniojoje realinėje mokykloje), juos baigė 1927 m.³⁵ Nors aukštojo mokslo studijas J. Getneris pradėjo Lietuvos universitete, neilgai trukus persikėlė į Berlyno aukštąją technikos mokyklą (*Die Technische Hochschule Berlin-Charlottenburg*), kur 1932 m. liepos 9 d. įgijo architekto išsilavinimą, specializacija – urbanistika³⁶. J. Getnerio veikla studijų metais išėjo už įprastų studijų ribų. Savo asmenine iniciatyva, pasinaudojęs studijų teikiamomis galimybėmis, būsimasis architektas aplankė net 38 Europos miestus, kur tyrinėjo „senovės statybos paminklus, gražios romantikos ir gotikos laikotarpių bažnyčias“³⁷. Tai leido susipažinti ne tik su senosios Europos architektūros istorija, stiliaus raida, bet ir tuometinėmis architektūros paveldo priežiūros priemonėmis.

Kai J. Getneris baigė studijas, jo biografijoje svarbi vieta teko architektūrinei veiklai Kaune. Iš viso suprojektuota daugiau kaip 150 individualių gyvenamųjų namų ir pramonės statinių³⁸. Lygia greta rengti urbanistikos problemas nagrinėjantys straipsniai, plačiai analizuojantys tiek materialaus, tiek nematerialaus paveldo apsaugos problematiką. Taigi, tiek J. Getneris, tiek A. Mošinskis veikliai naudojami kultūrinės spaudos, šiuo atveju „Naujosios Romuvos“, teikiamomis galimybėmis ir skleidė naujas paveldo apsaugos bei jo

³¹ A. Mošinskis, „Liudininko pasisakymas: žydų žudymas“, in: *Akiračiai*, 1984, Nr. 9, p. 1, 14.

³² A. Kusta, 1995, p. 6.

³³ J. R. Glemža, 2002, p. 25

³⁴ Jurgio Getnerio Curriculum vitae, 1932 10 10, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 650, l. 7.

³⁵ Kauno vokiečių aukštesnioji realinė mokykla, Jurgio Getnerio atestatas, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 650, l. 9.

³⁶ Prašymas J.M. Švietimo Ministeriui, 1932 10 13, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 650, l. 15.

³⁷ Jurgio Getnerio Curriculum vitae, 1932 10 10, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 650, l. 7.

³⁸ Prašymas jo ekselencijai p. Švietimo ministeriui, 1938 05 23, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 650, l. 18.

suvokimo tendencijas. A. Mošinskio žodžiais, „[l]abai svarbų vaidmenį architektūros paminklų apsaugojime vaidina visuomenė. Todėl reikalingas visuomenės auklėjimas ta linkme“³⁹. Šiuolaikiniais terminais tariant, architektai plėtojo paveldo komunikacijos veiklą, stengdamiesi formuoti tam tikrą paveldosaugos politiką, nulemti žmonių elgesį su kultūros paveldo objektais, skatinti racionaliai apmąstyti kultūrinio palikimo problematiką.

1939 m. Jurgis Getneris buvo paskirtas kooperatyvų sąjungos „Pienocentras“ statybos dalies vedėju. Tačiau šį darbą derino su paveldotvarkine veikla. 1939 m. J. Getneris, kreipdamasis į „Pienocentro“ direktorių, prašė „teikti lengvatų“ dėl šio „kilnaus visuomeniško darbo“, tikėdamasis Kauno pilies konservavimo darbams sugaišti vieną darbo dieną per savaitę⁴⁰. Žinant, kad pilies konservavimo darbai buvo vykdomi, o J. Getneris ir toliau dirbo „Pienocentre“, šis prašymas buvo iš dalies arba visiškai patenkintas.

Tiesa, nuo 1940 m. birželio, kai Lietuva buvo okupuota, žinios apie J. Getnerio veiklą ir gyvenimą yra labai fragmentiškos. Yra žinoma, kad, pasinaudojęs palankia to meto tarptautine situacija ir savo vokiškąja kilme, J. Getneris persikėlė į Vokietijos teritoriją. Archyvuose dokumentuose fiksuojama, kad 1941 m. sausio 29 d. datuotame ir SSRS bei Trečiojo reicho delegacijų patvirtintame į Vokietiją perkeliamų asmenų sąrašė yra ir J. Getnerio pavardė. Tai patvirtina ir pateikti asmeniniai duomenys – gimimo data, gimimo vieta, tėvo vardas ir profesija⁴¹.

³⁹ A. Mošinskis, „Lietuvos architektūros paminklų apsauga“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 925.

⁴⁰ Prašymas p. „Pienocentro“ pirmininkui, LCVA, f. 1675, ap. 7, b. 157, l. 7.

⁴¹ Список перемещенных Каунасского уезда, 1941 01 29, LCVA, f. R-839, ap. 1, b. 8, l. 17.

1942–1944 m. laikotarpis taip pat kelia daug klausimų. Nežinomomis aplinkybėmis šiuo laikotarpiu J. Getneris, tuo metu pasirašydavęs kaip Georg Gettner, veikė Trečiojo reicho sukurtame administraciniame teritoriniame vienete Ostlande. Veiklos bruožus atskleidžia aptikti architekto gauti honorarai. Iš išlikusių archyvinių duomenų matyti, kad pirmieji J. Getnerio straipsniai laikraštyje „Kaunaer Zeitung“ spausdinti 1942 m. kovą⁴². Straipsniai nenutrūkstamai spausdinami iki 1942 m. rugsėjo pabaigos⁴³. Sunku pasakyti, kokių sąsajų J. Getneris turėjo su Ryga, to meto Ostlando centru, kuriame veikė aukščiausia valdžia ir rezidavo reichskomisaras (vok. *Reichskommissar*), tačiau 1943 m. fiksuojame, kad tais metais Rygoje leistame „Ostland“ pasirodė J. Getnerio straipsnis apie senąjį Kauną ir jo istorinius pastatus⁴⁴. Straipsniuose dominuoja menotyros, architektūros, istorijos tematika. Architektas nagrinėjo Vilniaus bažnytinės gotikos paminklus, detalizavo Kauno pilies problematiką, parengė trumpą kelionių vadovą po Kauno senamiestį⁴⁵.

Tiesa, J. Getneris neapsiribojo tik publicistine veikla. *Bundesarchiv*, esančiame Berlyne, saugomi 1942 m. leisti J. Getnerio straipsniai „Die Burgruine in Kauen“, „Wir wandern durch die Kauener Altstadt“, „Burgen und Kirchen“, tačiau čia itin intriguoja bylos aprašyme pateiktos straipsnio autoriaus pareigos – rotvachmistras (vok.

⁴² Honoraranweisung für Herrn Georg Gettner, 1942 03 30, LCVA, f. R-1553, ap. 2, b. 99, l. 200.

⁴³ Ten pat, l. 93.

⁴⁴ G. Gettner, „Das alte Kauen und seine historischen Bauten“, in: *Ostland*, I, No. 8, Riga, 1943, p. 26.

⁴⁵ Honoraranweisung für Herrn Georg Gettner, 1942 08 10, LCVA, f. R-1553, ap. 2, b. 99, l. 93; Honoraranweisung für Herrn Georg Gettner, 1942 03 30, LCVA, f. R-1553, ap. 2, b. 99, l. 200.

Rottwachtmeister) Lietuvoje⁴⁶. Sąsajas su Ostlando administracija ir priklausomybę jai atskleidžia ir archyviniai laikraščio „Kaunaer Zeitung“ duomenys. Minėtų honorarų aprašuose autorius priskiriamas kovinių dalinių (vok. *Waffen-SS*) centrinei statybos ir projektavimo struktūrai ir Vietos tvarkos policijai (vok. *Ordnungspolizei*). Taigi, galime neabejoti, kad bent jau 1942 m. architektas J. Getneris buvo įsitraukęs į Ostlando administraciją, veikė karinėse statybos ir projektavimo struktūrose.

Paskutiniai duomenys apie J. Getnerį fiksuojami 1944 m. Tais metais datuotame pranešime J. Getneris ir jo žmona Emilija Getner įspėjami apie evakuaciją iš Lietuvos. 1944 m. gegužės 3 d. pasirašytame pranešime įspėjama, kad evakuacija bus vykdoma gegužės 24 d. Taigi, galime manyti, kad po 1943 m. lemiamų mūšių Stalingrade ir Kurske, Antrojo pasaulinio karo eigai pakrypus Sovietų Sąjungos naudai, Ostlando karinės administracijos atstovams buvo būtina pasitraukti iš prarandamų nacistinės Vokietijos užimtų teritorijų. Tiesa, pranešime nenurodoma evakuacijos kryptis, tad tolesni J. Getnerio biografijos faktai lieka neaiškūs. Daugiau žinių apie architektą, inžinierių ir paveldo apsaugos entuziastą nebeaptinkama.

Urbanistikos tendencijos tarpukario Lietuvos paveldosaugos diskurse

Tarpukario Europoje plečiantis urbanistikos sampratai, greta bendrų miesto rai-

dos perspektyvų svarstymo kilo ir naujų uždavinių. Imta vis plačiau kalbėti apie miestų istorinių dalių užstatymą, miesto istorinę raidą atspindinčios architektūros ir paminklų saugojimą ir jų integravimą į modernėjančias urbanistines erdves. A. Mošinskio ir J. Getnerio studijos Berlyno aukštojoje technikos mokykloje plačiai supažindino juos su šia problematika. Architektams dėstė vienas garsiausių Vokietijos urbanistų ir miestų planavimo specialistų Hermannas Jansenas⁴⁷. Jis garsėjo savo projektais, kuriuose modernėjančių miestų plėtra pritaikyta prie kultūrinių šalių tradicijų, istorinio regiono konteksto, o modernių pastatų zonos darniai įsiliesia į senąjį miesto vaizdą, nežalodamos istorinių pastatų charakterio. Be savo darbų perplanuojant Vokietijos miestus, Jansenas labiausiai išgarsėjo kaip naujosios Turkijos sostinės Ankaros plano bendraautoris (1929 m.)⁴⁸.

A. Mošinskio ir J. Getnerio susidomėjimas urbanistika tapo svarbiu akstinu domėtis ir architektūros paveldo išsaugojimu. Urbanistinės materijos įtraukimas į lietuviškojo paveldo problematikos svarstymą – išskirtinis tarpukario Lietuvos paveldo suvokimo raidos bruožas. Moderniojoje lietuvių istoriografijoje intelektualų susirūpinimas tradicinės architektūros išsaugojimu įprastai priskiriamas beįsigalinčiam modernizacijos judėjimui, apėmusiam ne tik etnografinius relikтус, bet ir senosios miesto architektūros išsaugojimo problematiką⁴⁹. R. Čepaitienė plačiai įtvirtino seno vs naujo (romantinio idealizmo vs materializmo) sampratą, kuri brėžė tar-

⁴⁶ Personenbezogene Sammlung „Ahnenerbe“ des Berlin Document Centers, [prieiga internetu], in: https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/DE-1958/type/fa/id/DE-1958_dcb91a26-4d1a-4498-ae0-62165a67b7b1/unitid/BArch+NS+21_SLASH_1388/search/0/gettner, [2017 03 14].

⁴⁷ Belegbuch für Studierende Technische Hochschule Berlin, LCVA, f. 391, ap. 9, b. 274, l. 23.

⁴⁸ N. Bernd, 1998, p. 67.

⁴⁹ R. Čepaitienė, 2005, p. 72.

pukario paveldo saugojimo problemas – pasiduoti modernizacijos procesams ar stengtis išsaugoti kuo daugiau tradicinės statybos atributų. Ši samprata puikiai apibūdino ir kilnojamojo paveldo išsaugojimo problemas: seni buities daiktai praranda savo utilitarią vertę, juos keičia nauji, pagaminti fabrike, ir t. t. Tačiau modernizacijos iššūkius senosios architektūros išsaugojimo kontekste galime suvokti ne tik vadaudamiesi R. Čepaitienės pasiūlyta interpretacija, bet atkreipti dėmesį ir į ne tokiu vienu būdu suvokiamus momentus. Greta dviejų aiškiai antagonistinių kryptių – statyti modernius, patogius, higieniškus pastatus arba bet kokia kaina saugoti senuosius architektūros pastatus – galime atrasti ir trečiąją, pozityvistinę kryptį. Jos atstovais galėtume laikyti architektus A. Mošinskį ir J. Getnerį. Štai Mošinskis, plačiai susipažinęs su modernizmo architektūra studijų Vokietijoje metais, tačiau pats nebūdamas modernistinės architektūros šalininkas, stengėsi ieškoti būdų, kaip atliepti natūralią architektūros raidą ir siekė racionalios jos integracijos į tradicinę lietuviško miesto erdvę⁵⁰. Tam jis aiškiai suformulavo urbanistinius principus, kurių būtina laikytis siekiant „išvengti panašių klaidų, kokios pas mus buvo daromos dėl neapgalvotai ir skubotai sudarytų mūsų miestų apstatymo planų“, ir pripažino, kad

⁵⁰ A. Mošinskio pažintį su moderniosios architektūros tendencijomis atskleidžia jo studijos Berlyno aukštojoje technikos mokykloje, kur jis įgijo architekto išsilavinimą. Studijuodamas A. Mošinskis susipažino su H. Tessenow darbais ir architektūriniu suvokimu. Šis architektas priklausė vienam garsiausių pasaulio architektų ir inžinierių susivienijimų „Deutscher Werkbund“. Šis susivienijimas plėtojo funkcionalistinį architektūros suvokimą, o vėliau po pasaulį paskleidė Bauhaus mokyklos bei *art deco* stilišką. H. Tessenow bendradarbiavo ir kūrė bendrus projektus su Hansu Poeltzigu, Ernstu May, Walteriu Gropius ir garsioju modernistinės architektūros kūrėju Ludwigu Mies van der Rohe’ e.

viso architektūros paveldo išsaugoti neįmanoma, nes „gyvenimas eina pirmyn“⁵¹. Šis teiginys atskleidžia, kad architektas supranta modernizacijos iššūkius, tačiau kartu siūlo aiškias išeitis – negalint pastato išsaugoti, būtina jį nuodugnai iširti: „<...> prieš nugriaunant, specialistai architektai, archeologai ar meno istorikai turi iširti, nufotografuoti, padaryti brėžinius ir tik tada griauti.“⁵² Jam antrino ir Getneris, pripažindamas, kad nei mokslininkas, nei architektas „neturi teisės stabdyti moderniojo gyvenimo pažangos“⁵³. Ši pozicija brėžia tam tikrą skirtį, palyginti su oficialiąja paveldo apsaugos institucijų pozicija. Tai puikiai atspindi 1938 m. per Vytauto Didžiojo kultūros muziejų skleidžiama idėja, kad modernėjimas išstums visa, kame „glūdi grynas lietuviškumas ir savarankiškumas“, o muziejus turėjo rūpintis, kad „būtų išsaugotos būdingos ir brangios lietuviškos statybos formos“⁵⁴. Taigi, architektai Mošinskis ir Getneris suprato modernizacijos procesų neišvengiamumą, tačiau ieškojo būdų užtikrinti kuo patikimesnę architektūros paminklų apsaugą.

1937 m. lapkričio 9 d. vykusiame „Naujosios Romuvos“ klubo posėdyje buvo svarstomos Kauno urbanistinės raidos problemos. Pagrindinį pranešimą šia tema skaitė architektas Jonas Kovalskis. Esminė pranešimo idėja – būtinybė paruošti bendrą „Kauno miesto gatvių apstatymo ir apgyvendinimo planą“⁵⁵. Posėdyje

⁵¹ A. Mošinskis, „Mūrinė Lietuva ir mūsų miestų tvarkymas“, in: *Lietuvos aidas*, 1938, Nr. 61, p. 4.

⁵² A. Mošinskis, „Lietuvos architektūros paminklų apsauga“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923.

⁵³ J. Getneris, „Lietuviškas sodžius – mūsų urbanistų mokytojas“, in: *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 11, p. 221.

⁵⁴ D. Mačiulis, 2005, p. 131.

⁵⁵ „Kauno miesto tvarkymas“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 47, p. 875.

dalyvavęs A. Mošinskis iškėlė pranešėjo neanalizuotą klausimą – architektūros paminklų apsaugą. Jis suminėjo esmines problemas: 1) architektūros paminklų griovimas, gadinimas, netinkamos restauravimo ir remonto priemonės, istorinės aplinkos sunaikinimas; 2) architektūros paminklų apsaugos įstatymo nebuvimas; 3) visuomenės nepagarba seniesiems architektūros paminklams⁵⁶. Diskusijos metu Mošinskis atkreipė dėmesį ir į Kauno senosios architektūros išskirtinumus: „Kauno Metropolijos rūmai su Rotuše sudaro puikią architektūrinę aikštę, kokių nedaug yra ir Europoj.“⁵⁷ Kovalskis pripažino, kad „labai teisingai iškėlė arch. Mošinskis reikalą saugoti architektūrinius paminklus. Juk taip žiauriai su jais pas mus elgiamasi – taip kaip su senu arkliu“⁵⁸.

Kaip vienas iš architektūros paveldo apsaugos principų buvo pasitelktos minėtų architektų plačiai plėtojamos urbanistinės idėjos, bandančios atskleisti kaip istorinių miestų ar miestelių atskirus paminklus ar jų grupes paversti integralia naujų urbanistinių darinių dalimi. Anot A. Mošinskio, „statant ką nors senuose miestuose, senų pastatų kaimynystėje, tenka labai rūpestingai išstudijuoti klausimą, ar naujas projektuojamas pastatas iš viso šiai vietai tinka, ar jisai savo stilium, savo forma, savo spalva, savo dydžiu nepakenks ir nenustelbs esamų istorinių ir architektūrinių paminklų“⁵⁹. Architektas smerkė naujų „moderniškų“ pastatų statymą greta gotikos, renesanso ar baroko stiliaus pastatų –

naujieji iškildami „nustelbia juos“⁶⁰. Šis tarpukario intelektualas atkreipė dėmesį, kad senosios architektūros kompleksus dako naujai atsiradę pastatai – „didelės naujos masės, nesubalansuotos, neatvertos, su esama architektūrine aplinka nesuderintos“⁶¹. Mošinskis identifikavo būtiną urbanistinės plėtros elementą – proporcijų tinkamumą bei pastatų apimtis ir aukštį, kai naujieji pastatai (priestatai, nauji elementai ir t. t.) turi atitikti tam tikrą tiek struktūros, tiek architektūros tipą. Taip pat svarbu, kad naujieji architektūriniai miesto elementai turėtų kuo mažesnę įtaką ir kuo mažiau veiktų istorinius pastatus ir netrukdytų atskleisti jų išskirtinumą.

Getneris, pripažindamas Mošinskio propaguojamą urbanistinę darną, rado ir kitų priemonių atliepti modernizacijos iššūkiams. Visu pirma, architektas urbanistas nesugebės propaguoti darnios miestų ar miestelių raidos nebūdamas susipažinęs su praeities paminklais, tad „vienintelis teisingas kelias yra tirti mūsų architektūrinę ir urbanistinę praeitį ir tuo vis stipriau ir stipriau susieti architekto-urbanisto veiklą su mūsų kraštu ir liaudimi“⁶². Čia architektų nuomonė sutapo: remdamasis Mošinskio pavyzdžiu, Getneris stebėjosi, kaip XX a. pradžioje lietuviško miestelio siluetuose išdygusios neogotikinės bažnyčios „ne visuomet prisitaiko prie mūsų vietovaizdžio“⁶³. Čia tampa svarbus „architektūrinio ansamblio“ terminas, kurį architektai įtraukė į to meto besiformuo-

⁵⁶ Ten pat, p. 877–878.

⁵⁷ Ten pat, p. 878.

⁵⁸ „Kauno miesto tvarkymas“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 47, p. 878.

⁵⁹ A. Mošinskis, „Lietuvos architektūros paminklų apsauga“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923.

⁶⁰ Ten pat, p. 923.

⁶¹ A. Mošinskis, „Dėl Lietuvos kultūros turtų“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 11, p. 273.

⁶² J. Getneris, „Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 8, p. 181.

⁶³ Ten pat, p. 179.

jančią paveldosaugos terminiją⁶⁴. Mošinskio teigimu, „senoviškas architektūrinis ansamblis yra saugotinas, ir reikėtų vengti keisti jo charakterį“⁶⁵. Kaip aiškiausiai įkūnijantį tokio ansamblio suvokimą architektai nurodė bažnytinį ansamblį⁶⁶. Getneris sakė, kad varpinė yra neatskiriama architektūrinio ansamblio, kurį sudaro medinė bažnyčia ir aplink ją esantis šventorius, dalis⁶⁷. Mošinskio ir Getnerio „architektūrinio ansamblio“ samprata pranašoka Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus planuojamo priimti kultūros paminklų apsaugos įstatymo (parengto 1939 m. spalio 17 d.) nuostatas. Architektų suformuota samprata architektūrinį ansamblį įkūnijo kaip paveldo objektų grupę, kuri reikšminga savo visuma. Įstatymo projekte orientuotasi į konkretų paminklą, teigiant, kad paminklo „aplinka, šio įstatymo nuostatais saugoma tada, jeigu jos pakeitimas galėtų kenkti kultūros paminklui ar jo vaizdai“⁶⁸.

Nuo pavienių paminklų link kraštovaizdžių ir miestovaizdžių

Žvelgiant į XX a. paveldo apsaugos diskursą, paveldo teoretikų darbuose linkstama pabrėžti elementinės paveldosaugos (saugomas pavienis objektas ar jo kompleksas, aplinka) virsmą kompleksine, grindžiama kraštovaizdžio ir aplinkosaugos dėmenimis. Teoriniu lygiu jau XX a.

pirmojoje pusėje pradėtos reikšti kraštovaizdžio, kaip kultūros paveldo dalies, idėjos. Anot J. Markevičienės, kultūrinis kraštovaizdis, kaip kompleksinės integralios paveldo apsaugos sritis, aiškesnes formas Europoje įgavo tik apie aštuntąjį XX a. dešimtmetį, kai buvo paskelbta Europos Tarybos Europos laukinės gamtos ir gamtinės aplinkos apsaugos konvencija, numatanti, kad kraštovaizdis yra svarbus kultūrinis ir socialinis veiksnys, padedantis plėtoti vietos kultūrą⁶⁹. Paveldosaugos teoretiko S. Kulevičiaus teigimu, Lietuvoje kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos elementų, pasireiškusių tam tikrais paveldosaugos konceptais (idėjinėmis srovėmis), buvo matyti XX a. septintame–aštuntame dešimtmetyje. Nepasaint to, kraštovaizdžio integracijos į paveldo sistemą bandymų galime aptikti dar pačioje XX a. pradžioje. Jie sietini su Oto Šliuterio (Otto Schlüter), o vėliau ir Karlo Sauerio (Karl Sauer) darbais, kuriuose išskirtas „kultūrinis kraštovaizdis“ ir jo apibrėžtis, gretinanti jį su konkrečiais žmogaus veiklos padariniais⁷⁰. Taigi, galima pagrįstai teigti, kad kraštovaizdžio materijos įtraukimas į bendrą paveldo apsaugos paradigmą užtruko kone visą XX a. 1931 m. Atėnų chartijoje bei daugelį jos paveldosauginių konstruktyvų papildančioje 1964 m. Venecijos chartijoje prie kompleksinės paveldosaugos galutinai nepereita. Nors chartijose ir plečiama paminklo sąvoka, nurodant, kad būtina saugoti paminklines vietas bei vietas, jų apsuptį, kultūrinio kraštovaizdžio apsaugos principų įtvirtinimo tarptautiniuose dokumentuose reikėjo dar palaukti. Tačiau nacionaliniu lygiu galime aptikti tarptautinius dokumentus peržengiančių nuostatų.

⁶⁴ A. Mošinskis, „Dėl Lietuvos kultūros turtų“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 11, p. 273.

⁶⁵ Ten pat, p. 273.

⁶⁶ Ten pat, p. 273.

⁶⁷ J. Getneris, „Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 8, p. 180.

⁶⁸ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Projektas, 1939 10 17, in: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 57, b. 69, l. 2–3.

⁶⁹ J. Markevičienė, 2006, p. 26.

⁷⁰ P. James, G. Martin, 1981, p. 321–324.

Štai Jolantos Fedorovič teigimu, Lenkijos paveldo apsaugą reglamentuojančiuose teisiniuose dokumentuose figūroja „kraštovaizdžio“ terminas, nurodant perėjimą „nuo monumentalaus prie gerokai platesnio „paminklo“ apibrėžimo, įtraukiančio ištisu kraštovaizdžių <...> pripažinimą“⁷¹.

Galimi aplinkosauginės paveldo sampratos bruožai tarpukario Lenkijoje verčia pažvelgti į to paties laiko ir erdvės atstovus tarpukario Lietuvoje. Galima kelti klausimą, ar minėtų architektų Mošinskio ir Getnerio darbuose galima aptikti tam tikrų aplinkosauginės paveldo sampratos užuomazgų ar bent jau racionalaus ir modernaus požiūrio, nurodančio perėjimą nuo pavienių paminklų apsaugos prie suvokimo, kad reikia saugoti ir tam tikras saugotinas vietas, jų vietovaizdį, išsaugoti visus būdingus komplekso dėmenis.

Tarpukario Lietuvoje „kraštovaizdžio“ sąvoka kaip tokia nefigūroja nei paveldosaugos kontekste, nei apskritai mokslo terminijoje. Anot J. Bučo, šis terminas Lietuvoje paplito tik sovietmečiu⁷². Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu daugiausia vartotas terminas „vietovaizdis“ arba pasitelktas iš vokiečių kalbos kilęs terminas „landšaftas“. Nors šių terminų vartojimas nebuvo išplėtotas, Mošinskis ir Getneris nevengia šių materijų sieti ir su paveldo apsauga. Pavyzdžiui, Mošinskis, kalbėdamas apie Kauno architektūros paveldo išsaugojimą ir remdamasis studijų Vokietijoje metais įgyta patirtimi, teigė, kad „Vokietijoje net landšaftas apsaugojamas, kad nenukentėtų bendras vaizdo grožis“⁷³. Architekto teigimu, urbanistinė

miesto raida turėtų negadinti miesto „silueto“, o miesto vaizdo grožis (landšaftas) – saugotinas⁷⁴. Tikėtina, autorius buvo stipriai veikiamas Vokietijoje ir kitose vokiškai kalbančiose šalyse nuo XX a. pradžios paplitusio *Heimatschutz* judėjimo idėjų, propaguojančių vienas pirmųjų kultūrinių kraštovaizdžių apsaugos iniciatyvas, susiejančias gamtos apsaugą ir istorinių paminklų išsaugojimą⁷⁵. *Heimatschutz* judėjimo idėjos atspindėtos ir nacionaliniu mastu 1919 m. Veimaro respublikos konstitucijoje, kurioje greta meno, istorijos ir gamtos vertybių išskirta ir kraštovaizdžio apsauga⁷⁶. Tradicija tęsta ir Trečiojo reichio teisiniuose paveldo apsaugos reglamentuose. 1934 m. sausio 14 d. priimtas „Meno, kultūros ir gamtos paminklų apsaugos įstatymas“, kuriame greta meninės, istorinės ir kultūrinės vertės išskiriama ir gamtinė paveldo vertė⁷⁷.

Sąvokos „landšaftas“ ar „vietovaizdis“ į paveldosaugos terpę plačiau įtrauktos Getnerio tekstuose. Architektas, analizuodamas Lietuvos kraštovaizdžio pokyčius vykstant XX a. pirmos pusės modernizacijos procesams, pabrėžė būtinybę derinti žmogaus sukurtą pastatą su gamta ir nežaloti „vietovaizdžio“ grožio⁷⁸. Getneris akcentavo kraštovaizdžio, kaip svarbios supančios aplinkos dalies, įtaką, pabrėžė savaties ir identiteto reikšmę, teigdamas, kad miškėliai „vykusiai supa mūsų miestelių bažnytėles ir ūkininkų trobesius, visuomet organiškai riša aplinkinę gamtą su

⁷¹ J. Fedorovič, 2012, p. 91.

⁷² J. Bučas, 2001, p. 23.

⁷³ „Kauno miesto tvarkymas“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 47, p. 878.

⁷⁴ A. Mošinskis, „Lietuvos architektūros paminklų apsauga“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923.

⁷⁵ F. Hammer, 1995, p. 207.

⁷⁶ M. Siegel, 1985, p. 49.

⁷⁷ K. Odendahl, 2005, p. 73.

⁷⁸ J. Getneris, „Mūsų plentai ir Lietuvos gamta“, in: *Technika ir ūkis*, 1939, Nr. 6 (33), p. 135.

žmogaus sukurtais pastatais“, o „puikūs lietuviški kryžiai atrodo lyg būtų patys išdygę ir suaugę su mūsų krašto vietovaizdžiu“⁷⁹. Svarbiausia, kad architektas pabrėžė siekį integruoti kraštovaizdį į teritorijų planavimo politiką, įgyvendinti kraštovaizdžio apsaugą, nes kraštovaizdžiai yra svarbi supančios aplinkos sudedamoji dalis, o vykdomos veiklos „tampriai rištusi su lietuviška gamta ir jos nepažeistų“⁸⁰. Jo teiginiai linksta prie bendriausių aplinkosauginės paveldo sampratos nuostatų, orientuotų į gyvenamosios aplinkos apsaugą. Getnerio domėjimasis Lietuvos miestelių ir sodžių architektūros raida vedė ir prie svarbaus kultūrinio kraštovaizdžio elemento – idėjos saugoti atskirą gyvenvietę, kuri svarbi istoriniu, meniniu bei architektūriniu požiūriu. Teigta, kad „saugotini ne tik istoriški architektūriniai paminklai, bet ir miestelio struktūra“⁸¹. Teoriniu lygiu tai reiškė žingsnį integralumo ir kompleksiskumo link, pereinant nuo išskirtinai tik pavienių objektų apsaugos prie bendro miestelio ar vietovės vaizdo saugojimo.

Toks architektų požiūris – kuklus teorinis žingsnis link kompleksinio paveldo apsaugos principo Lietuvoje. Nors žinoma, kad kompleksinė paveldosauga Vakarų šalyse susiformavo tik XX a. septintame–aštuntame dešimtmetyje, prie to buvo einama jau nuo XIX a. pabaigos–XX a. pradžios⁸². Lietuvoje kompleksinės paveldosaugos įsitvirtinimas dar vėlesnis ir ne toks aiškiai pastebimas net vėlyvajame sovietmetyje, tačiau būtent Mošinskio ir Get-

nerio teoriniuose darbuose jau matomas ankstyvas suvokimas pereinant nuo pozicijos, kai vertingais ir saugotinais laikytini tik išskirtinės vertės pavieniai objektai, iki suvokimo, kad ir aplinkos objektai, nors ir ne tokie išskirtiniai, yra būtini istorinės aplinkos ir „charakterio“ dėmenys⁸³.

Šie architektų iškelti pastebėjimai buvo bene pirmieji bandymai detaliau kalbėti apie kompleksinę, ansamblių apsaugą, darnią raidą, urbanistinių struktūrų integraciją. Vertinga R. Čepaitienės mintis, kad tarpukaris Vilniaus senamiesčio išsaugojimo kompleksinės sampratos formavimuisi iš tiesų buvo palankus metas, o tuo negalėjo pasigirti „Kauno Lietuva“, neparengusi net išsamesnio kultūros paveldo apsaugos įstatymo⁸⁴. Tačiau iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad, nors tarpukario Lietuvoje nesiimta juridiskai reglamentuoti architektūrinių ansamblių bei istorinių teritorijų apsaugos, turime atskirų autorių (A. Mošinskio, J. Getnerio) 1937–1940 m. publikuotus probleminius straipsnius, kuriuose aktyviai plėtoti ir argumentuotai išdėstyti daugiausia vokiškąja patirtimi grįsti bendrieji paveldosaugos principai, leidžiantys pereiti nuo pavienio paminklo apsaugos prie jo kaip komplekso ar struktūros suvokimo. Galima svarstyti, kokią įtaką šie probleminiai straipsniai, plačiai žinomi intelektualų aplinkoje, galėjo turėti tam, kad po 1939 m. spalio, Lietuvai prisijungus Vilnių, lietuvių specialistai neatmetė lenkų plėtoto kompleksinės paveldo apsaugos (ir ne tik) principo, o bandė tęsti pradėtus darbus.

⁷⁹ Ten pat, p. 135

⁸⁰ Ten pat, p. 136.

⁸¹ J. Getneris, „Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 8, p. 177.

⁸² R. Čepaitienė, 2006, p. 131.

⁸³ „Kultūros politika“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 1, p. 5.

⁸⁴ R. Čepaitienė, 2004, Nr. 1, p. 50.

Išvados

1. Straipsnyje nustatyta, kad architektų A. Mošinskio ir J. Getnerio probleminiuose paveldo apsaugos tematikos straipsniuose galime matyti perėjimą nuo išskirtinai elementinės paveldosaugos principų link paveldosaugos nuostatų, būdingų kompleksinei struktūrinei paveldo apsaugos sampratai. Atlikus archyvinių dokumentų ir periodinės spaudos analizę, identifiukuoti modernūs ir novatoriški architektų paveldo suvokimo principai. Architektų dėka paveldosaugos diskurse aktualinamas architektūros paveldas, plačiai įtraukiami urbanistiniai principai. A. Mošinskis plėtojo darnios urbanistinės raidos ir integralumo idėjas, pabrėžė, kad urbanistinės plėtros procesai turi kuo mažiau veikti istorinius pastatus, atskleisti jų išskirtinumą, derintis proporcijomis, apimtimis ir aukščiu. J. Getneris plačiai analizavo Lietuvos kraštovaizdžio pokyčius XX a. modernizacijos procesuose ir pabrėžė būtinybę derinti žmogaus sukurtus paminklus su gamta, siekiant išsaugoti „vietovaizdžio“ grožį. Architektas kėlė idėjas saugoti atskiras gyvenvietes, kurios buvo svarbios istoriniu, meniniu ar architektūriniu požiūriu. Teoriniu

lygiu tai aiškiai žymėjo perėjimą kompleksiskumo link, atsisakant saugoti tik išskirtinius pavienius objektus.

2. Straipsnyje, rekonstravus architektų biografinius duomenis, buvo identifiukuotos sąlygos, kurios paskatino architektus susidomėti paveldo apsauga, formavo jų paveldo suvokimo lauką ir principus. Nustatyta, kad architektų plėtotos inovatyvios ir modernios paveldo apsaugos tendencijos daugiausia nulemtos studijų užsienyje. Archyviniai duomenys atskleidžia, kad tiek A. Mošinskis, tiek J. Getneris mokėsi iš žymiausių to meto Europos architektų ir urbanistų, įdiegusių darnios urbanistinės plėtros, išsaugant istorinį miesto vaizdą, principus. Formuojantis paveldosauginėms nuostatomis, itin svarbiu veiksmu tapo visapusiškas domėjimasis Vakarų Europos architektūros paminklais, jų savarankiškas studijavimas, ekspedicijos į Prancūziją, Italiją, Šveicariją, Čekoslovakiją, Vengriją, Daniją. Biografiniai duomenys atskleidžia, kad identiška studijų aplinka, platus domėjimasis Vakarų Europos senosios architektūros palikimu lėmė, jog architektai tapo bendraminčiais, plėtodami modernias paveldo apsaugos idėjas tarpukario Lietuvos spaudoje.

BIBLIOGRAFIJA

Bakonis E., 1994 – Evaldas Bakonis, „Istorijos ir kultūros paminklų apsauga Lietuvoje 1918–1940“, in: *Istorija*, t. 33, 1994, p. 18–33.

Bernd N., 1998 – Nicolai Bernd, *Moderne und Exil: deutschsprachige Architekten in der Türkei, 1925–1955*, Berlin, 1998.

Bučas J., 2001 – Jurgis Bučas, *Kraštovarkos pagrindai*, Kaunas, 2001.

Butkevičienė J., 2014 – Jolita Butkevičienė, *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai*, Kaunas, 2014.

Čepaitienė R., 2004 – Rasa Čepaitienė, „Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje“, in: *Miestų praeitis*, 2004, Nr. 1, p. 45–78.

Čepaitienė R., 2005 – Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius, 2005.

Čepaitienė R., 2006 – Rasa Čepaitienė, „Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*, Vilnius, 2006, p. 123–146.

Fedorovič J., 2012 – Jolanta Fedorovič, „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1920–1939 metais: lenkiško paveldosaugos modelio raiška“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 29, 2012, p. 84–97.

Glemža J. R., 2002 – Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: paveldosaugos ir paveldotvarkos pagrindai*, Vilnius, 2002.

Hammer F., 1995 – Felix Hammer, *Die geschichtliche Entwicklung des Denkmalrechts in Deutschland*, Tübingen, 1995.

Idika A., 1991 – Algirdas Idika, „A. A. dipl. inž. Algirdas Mošinskis“, in: *Technikos žodis*, Chicago, 1991, Nr. 2, p. 31–32.

James P. E., Martin G., 1981 – Preston James, Geoffrey Martin, *All Possible Worlds: A History of Geographical Ideas*, New York, 1981.

Keršytė N., 1996 – Nastazija Keršytė, „Valstybės Archeologijos komisija“, in: *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 2, p. 24–32.

Kneižys V., 1991 – Viktoras Kneižys, „Algirdas Mošinskis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1991, Nr. 5, p. 14–15.

Kulevičius S., 2013 – Salvijus Kulevičius, „Antrasis pilių gyvenimas: istorinių pilių atmintis ir rekonstravimas modernioje Lietuvoje“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2013, t. 16, p. 183–205.

Kusta A., 1995 – Algis Kusta, „Tarp Lietuvos ir Brazilijos“, in: *Gimtasis kraštas*, 1995, kovo 23–29, Nr. 11, p. 6.

Mačiulis D., 2005 – Dangiras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius, 2005.

Markevičienė J., 2006 – Jūratė Markevičienė, Kultūros paveldo vertės ir autentiškumo samprata tarptautinės teisės aktuose, in: *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*, Vilnius, 2006, p. 15–35.

Odendahl K., 2005 – Kerstin Odendahl, *Kulturgüterschutz – Entwicklung, Struktur und Dogmatik eines ebenenübergreifenden Normensystems*, Tübingen, 2005.

Riaubienė E., 2000 – Edita Riaubienė, „Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, Nr. 1, p. 2–19.

Riaubienė E., 2000 – Edita Riaubienė, „Paveldosaugos teisinis aspektas ir architektūros paveldo apsauga Lietuvoje 1919–1940 m.“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, Nr. 2, p. 79–82.

Siegel M., 1985 – Michael Siegel, *Denkmalpflege als öffentliche Aufgabe: eine ökonomische, institutionelle und historische Untersuchung*, Göttingen, 1985.

Valiuškevičiūtė A., 1971 – Apolonija Valiuškevičiūtė, *Kauno meno mokykla*, Vilnius, 1971.

ALGIRDAS MOSINSKIS AND JURGIS GETNERIS IN THE CONTEXT OF HERITAGE PROTECTION IN INTERWAR LITHUANIA

Robertas Motuzas

S u m m a r y

In interwar Lithuania, issues of heritage protection were analyzed from the perspective of the official institutions of heritage protection; so, in many cases, the contribution of intellectuals engaged in highlighting the issues of heritage protection was not disclosed. Artist Mstislavas Dobuzinskis, general Vladas Nagevicius, bibliographer and archeologist Eduardas Volteris, art critic Paulius Galaune, historian Zenonas Ivinskis etc. had discussed, promoted and expressed concerns about heritage protection. However, approaches to heritage protection, peculiar for their modern

and innovative insights by A. Mosinskis and J. Getneris, can be distinguished out of the numerous opinions expressed by the intellectuals. Despite a unique contribution of the architects to interwar heritage protection, their heritage protection activities have not been broadly researched and evaluated.

The aim of this article is to analyze the approaches of A. Mosinskis and J. Getneris to heritage protection and their influence on the heritage protection discourse in interwar Lithuania.

An analysis and evaluation of the contribution of

A. Mosinskis and J. Getneris to heritage protection in interwar Lithuania have shown that papers by the architects, dedicated to heritage protection topics, changed the heritage protection discourse in interwar Lithuania by initiating a shift from elementary heritage protection principles toward

heritage protection approaches common to a complex structural heritage protection concept. The architects cultivated the principles of sustainable urban development and integrity, suggested complex ideas of cultural heritage protection and refused to protect only unique single objects.

Įteikta 2017 10 12

Parengta skelbti 2017 12 04